

www.Celvezi.lv

Eiropa – IGAUNIJA – Rietumu daļa

SĀMSALA

Orisāre – Valjala – Kāli – Angla – Panga – (KURESĀRE) –
Serve – Kihelkonna – Vilsandi nacionālais parks – Kidema

CEĻVEDIS PA MARŠRUTU

Ceļveža versija 24.10.2015. (cenas 2016)

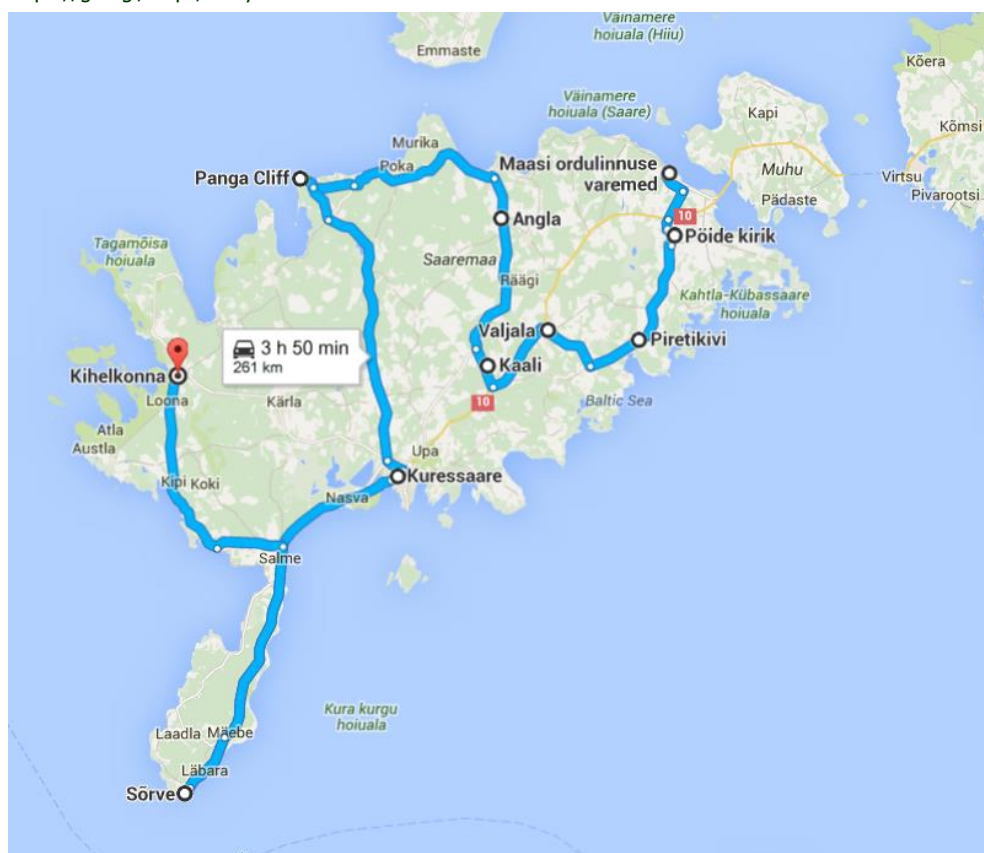
Visi www.Celvezi.lv lejupielādējamie faili formatēti A4 formātā, lai lietotājiem ir ērti tos izdrukāt un ņemt līdzi ceļā.

Ceļveža maršruts

Iebraucam Sāmsalā pa Veikveina dambi no Muhu salas (turp no kontinentālās Igaunijas braucam ar prāmi).

Salas austrumos, blakus Orisārei apskatām **Māsi pilsdrupas**, netālu atrodas iespaidīgā **Peides baznīca-cietoksnis**. Ir vērts piestāt pie **Piretas dižakmeņa** Laimjallas ceļa malā. Valjalā vēl viena viduslaiku baznīca un seno igauņu pilskalns. Noteikti jāapmeklē **METEORĪTA KRĀTERIS** pie Kāli ciema, tad jābrauc uz ziemeļiem un jāredz **ANGLAS VĒJDZIRNAVU KOMPLEKSS**. Tai pavisam tuvu atrodas senā **Karjas baznīca** ar noslēpumainām zīmēm uz griestiem un izciliem akmenskalumiem. Neaizmirstama ir pastaiga gar **PANGAS KLINTĪM** pašos Sāmsalas ziemeļos. No turienes braucam uz dienvidu krastu, uz salas galvaspilsētu **KURESĀRI** (tās detalizēts apraksts dots atsevišķā ceļvedī). Pilsētas ievērojamākais apskates objekts ir **BĪSKAPU VIDUSLAIKU PILS**. Dodamies vēl tālāk uz dienvidiem, lai pastaigātu pa **SIRVES RAGA** galu un redzētu **Sirves bāku** un **Steibla baterijas paliekas**. Salas rietumos nozīmīgākie objekti ir **Mihkli lauku sētas brīvdabas muzejs**, **Kihelkonna** un **VILSANU NACIONĀLAIS PARKS**.

<https://goo.gl/maps/AMvy1wmo5iN2>

Satura rādītājs

<u>SĀMSALA (Saaremaa).....</u>	<u>5</u>
<i>Ģeogrāfija un daba</i>	7
<i>Kadikis</i>	7
<i>Kaļķakmens</i>	8
<i>Sāmsalas īpatnības</i>	8
<i>Lielais Tells</i>	8
<i>Sāmsalas vēsture</i>	10
<i>Sāres-Lēnes bīskapija</i>	10
<i>Ceļvedis pa Sāmsalu</i>.....	13
<i>Orisāre (Orissaare)</i>	14
<i>Ozols futbola laukuma vidū</i>	14
<i>Māsi pilsdrupas (Maasilinn / Sonnenburg)</i>	15
<i>Mihkela Randa dendrārijs (Mihkel Ranna dendraarium)</i>.....	15
<i>Oti muiža (Oti mõis)</i>.....	16
<i>PEIDES Sv.MARIJAS BAZNĪCA (Põide kirik)</i>.....	16
<i>Asvas pilskalns (Asva linnamägi)</i>.....	16
<i>Piretas akmens (Piretikivi)</i>	17
<i>Valjala</i>.....	18
<i>Valjals pilskalns (Valjala linnamägi)</i>	18
<i>VALJALAS Sv.MĀRTIŅA BAZNĪCA</i>	18
<i>KĀLI METEORĪTA KRĀTERI (Kaali meteoriidikraater)</i>.....	19
<i>Meteorīts</i>	21
<i>Kārma (Kaarma)</i>.....	22
<i>Kārmās dolomīta karjeri (Saare dolomiit)</i>	22
<i>ANGLAS VĒJDZIRNAVAS</i>.....	23
<i>Par dzirnavu vēsturi</i>	23
<i>Karjas Sv.Katarīnas baznīca</i>.....	24
<i>Leisi pareizticīgo baznīca</i>.....	24
<i>Trīgi osta – prāmis uz Hiumā salu</i>	25
<i>PANGAS STĀVKRASTS (Panga pank)</i>	25
<u>(KURESĀRE) (Kuressaare).....</u>	<u>28</u>
<i>Loodes ozolu audze</i>	29
<i>Lielā Tella cirsma Salmē</i>	31
<i>Sirves pussala (Sõrve)</i>	31
<i>SERVES RAGS (Sõrve säär)</i>	31
<i>Serves bāka (Sõrve tuletorn)</i>	32
<i>Stebeli krasta aizsardzības baterijas paliekas (Stebeli rannakaitsepatarei)</i>	32
<i>Ohesāres klintis (Ohessaare Pank)</i>	33
<i>Spoku kuģis</i>	33
<i>Vidumae rezervāts (Viidumäe looduskaitseala)</i>.....	34
<i>Mihkli lauku sētas brīvdabas muzejs (Mihkli talumuuseum)</i>	35
<i>Kihelkonna (Kihelkonna)</i>.....	35
<u>VILSANDI NACIONĀLAIS PARKS (Vilsandi rahvuspark)</u>	<u>36</u>
<i>Kureveres upurakmeņi</i>	37
<i>Tagameizas pussala (Tagamõisa)</i>	37

Odalatsi avoti (Odalätsi)	37
Pidula	38
Atpūtas komplekss 'Pidulas foreles' (<i>Pidula forell</i>)	38
Pidulas pilskalns	39
Pidulas muiža	39
Tagarannas (Ninases) pussala	40
Kidemas karsta kritenes (Küdema)	40

leejas biļešu cenas un darba laiki 2016.g.

	bērnu (EUR)	stud. (EUR)	pens. (EUR)	pilnā (EUR)	I-VII: nedēļas dienas, 9-17: darba laiks
Anglas vējdzirnavas	1,50	1,50	3,50	3,50	I-VII: maijs-aug: 9-20, sept-apr: 9-17
Valjalas baznīca	zied	zied	zied	zied	II-VII: 9.30-18
Kāli meteorītu un dolomīta muzejs	0,70	0,70	1,50	1,50	I-VII: maijs-sept: 9-20, okt-apr: 9-18
(Kuresāres bīskapa pils)	2,50	2,50	5,-	5,-	1.maijs-30.aug: I-VII: 10-18 (19) 1.sept-30.apr: III-VII: 11-18 (18)
Mihkli lauku sētas muzejs	1,-	1,-	1,50	1,50	2.-15.maijs: III-VII: 10-18, 16.maijs-31.aug: I-VII: 10-18, 1.sept-15.okt: III-VII: 10-18

Ceļvedis turpina maršrutu „IGAUNIJA: Rietumu daļa: MUHU sala”

Lejupielādēt ceļvedi: www.celvezi.lv

No kontinenta jābrauc ar prāmi uz Muhu salu, no turienes dambis ved uz Sāmsalu.
Prāmju kursēšanas laiki un cenas: <http://www.tuulelaevad.ee/> - info@tuulelaevad.ee
Virtsu osta +3724775020, +372 452 4444, Kuivastu osta (Muhu salā) t. +3724545432.
No Rīgas līdz prāmiem ~3,5 st (255 km), no Pērnavas ~1 st (72 km).

http://www.travelling.lv/_upload/File/saaremaa_maps/Saaremaa_hiiuma_map.jpg

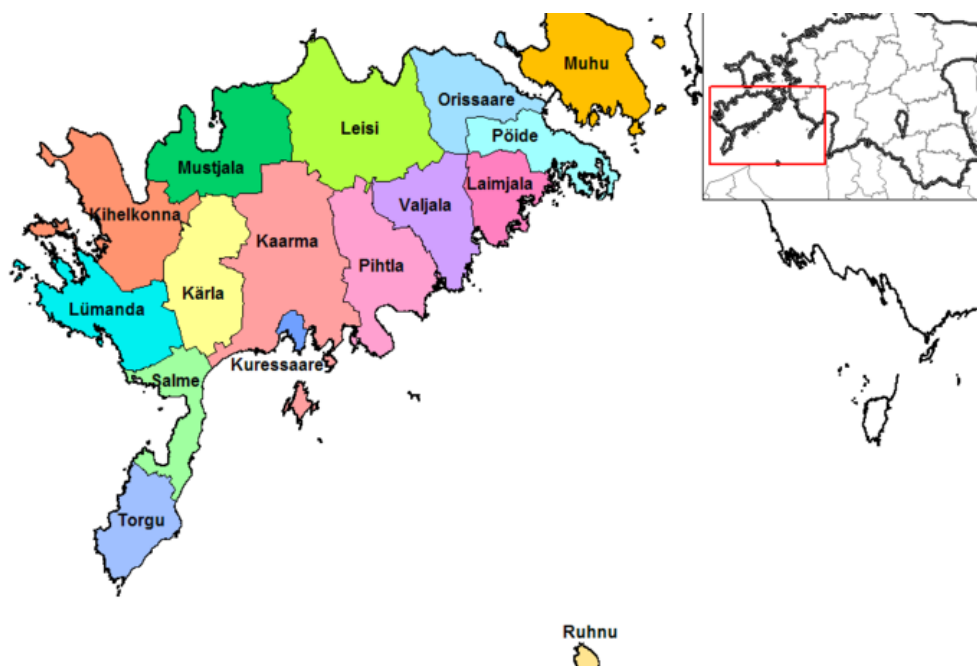
SÄMSALA (*Saaremaa*)

- <http://www.saaremaa.ee/> (ee, ru, en, fi)
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Saaremaa> (en, ru, lv)
- <http://www.travelzone.lv/eesti/ostrov/saaremaa/index.html> (ru)

Sämsala ir lielākā Igaunijas sala un trešā lielākā sala Baltijas jūrā (pēc Zēlandes un Gotlandes). Tā atrodas R-Igaunijas arhipelāgā, uz D no Hījumā salas. Blakus, A atrodas Muhu sala, bet D no Latvijas to šķir Irbes šaurums. Sämsala noslēdz no Z Rīgas jūras līci (igauniski 'Līvu līcis').

Sāmsala ir Sāres apriņķa (*Saaremaa* vai *Saare maakond*) galvenā sala. Apriņķis sastāv no **15 pašvaldībām** un **1 pilsētas**. Tajā ietilpst arī Muhu, Ruhnu, Abruka un Vilsandi salas. Apriņķa centrs (un vienīgā pilsēta) ir **Kuresāre**. Otra lielākā apdzīvotā vieta ir **Orisāre**.

Sāmsalas ievērojamākie tūrisma objekti:

- * **Kuresāres cietoksnis un viduslaiku Bīskapa pils** – 14.-17.gs. fortifikācijas piemineklis, pilī atrodas Sāmsalas muzejs.
- * **Meteorīta krāteris** Kāli ciemā
- * **Anglas vējdzirnavu komplekss.**
- * **Pangas stāvkrauts.**
- * **Serves rags** ar bāku un Steibla baterijas paliekām.
- * **Vilsandi nacionālais parks.**
- * **Viduslaiku baznīcas** – Peides, Valjalias, Karjas u.c.
- * **Dižakmeņi** – Piretas akmens u.c.
- * **Pilskalni** – Valjalias, Asvas u.c.
- * **Kadiķu audzes**
- * Igaunijas labākie **SPA kompleksi**.

GEOGRĀFIJA UN DABA

RA virzienā 90 km, ZD 88 km, platība **2673 km²** (6,5% no Igaunijas teritorijas). **37 tk iedz.** (~3% Igaunijas iedz.), 98% no tiem igauņi, 1,2% krievi, 0,2% ukraiņi un somi.

Krasta līnija ļoti robota, daudz pussalu, gleznainu līču, krasta līnijas garums ~1300 km. Ap salu ~600 mazāku saliņu. Reljefs līdzens, pārsvarā nepārsniedz 25 m vjl, tikai R paceļas līdz 54 m vjl., salas Z pusē klintis. Ap 40% salas klāj mežs. Lielākais ezers – **Sūrlahts**.

Pateicoties salīdzinoši siltajam un maigajam klimatam, salai raksturīga augsta sugu daudzveidība, tai skaitā 35 orhideju sugas. **Sāmsalā aug arī viens no ļoti retajiem Z-Eiropas endēmiem – augs *Rhinanthus osiliensis*, kas nav sastopams citur pasaulē.** Uz A no salas atrodas **Vilsandi nacionālais parks** (daļa rezervāta ir arī uz Sāmsalas), DR daļā – **Vīdumē rezervāts**.

Sala pacēlās virs ūdens vēlāk nekā Igaunijas kontinentālā daļa. Augsne ļoti dažāda, pārsvarā nabadzīga – kaļķakmens šķembas, grants. Pamatiezis ir silūra kaļķakmens un dolomīts. Kādreiz klejojošās kāpas (saglabājušās tikai Harilaida pussalā) tagad apaugušas ar mežu. Auglīgākās augsnes ir salas A ap Peidi. Kaļķakmenī daudz pārakmeņojušos dzīvnieku un augu atlieku.

Sāmsalā ir **vairāk nekā 900 augstāko augu sugu** (4/5 Igaunijā sastopamo, daudz arī retu, mazzināmu). Pie katras mājas auga **oši**: skaistumam, lapas izbaroja aitām. Šur tur apiņu audzes (tos izmantoja stiprajam Sāmsalas alum), ābeļdārzi – pat 150 gadus veci, savvaļas ērkšķplūmes.

Agrākos laikos bija maz mežu, līdz ar to arī maz lielo zīdītāju. Tagad sastopamas **stirnas** un **mežacūkas** (vairāk Sirves pussalā). **Ļoti daudz putnu ligzdošanas vietu.** Vilsandē ir putnu rezervāts (dzīvo gāgas), **te pirmoreiz Krievijas Impērijā nodarbojās ar putnu gredzenošanu.**

Kadiķis

Ciprešu ģints mūžzaļš skuju krūms (лат. Juniperus). Sausuma izturīgs, dzīvo ļoti ilgi, līdz 600 gadiem (ir liecības pat par 2000 gadu veciem kadiķiem). Kadiķis ir ļoti veselīgs – tur, kur tas aug, gaiss ir daudz tīrāks (dienakts laikā viens hektārs kadiķu likvidē 30 kg fitoncīdu). Ogas izsenis pielieto ārstniecībā, no tām ražotie preparāti palīdz nieru un urīnpūšļa slimības gadījumos kā pretiekaisuma preparāts. Ogu novārījumu izmanto dermatīta un ekzēmu ārstēšanai.

<http://dabasspeks.com/2011/07/25/kadikis-jeb-paeglis-juniperus-communis/>

Kadiķim piemīt īpašība sildīt. Tas tīra asinis, stimulē gremošanas orgānu sekrēciju, uzlabo ēstgribu, dziedē podagru, reimatismu, neiralģiskas sāpes, bronhītu, klepu un samazina tūskas. Kadiķa zaru kvēpināšana istabā var palīdzēt dažādu vīrusu slimību laikā, jo tā dūmi iznīdē baktērijas, pelējuma sēnītes, kā arī uzlabo gaisa kvalitāti telpās.

Ar kadiķa slotiņu ieteicams pērties arī pirtī, pirms tam to noplaucējot karstā ūdenī. Tā palīdzēs pie reimatisma, paralīzes un muskuļu sāpēm, kā arī cīpslu sastiepumiem.

Kā garšvielu izmanto kulinārijā. No koksnes ražo zīmuļus.

Kalkakmens

<http://lv.wikipedia.org/wiki/Kalkakmens>:

Karbonātiezis, kas sastāv galvenokārt no kalcīta. Kaļķakmeņus iedala pēc struktūras un sastāva. Pēc struktūras īpašībām izšķir brahiopodu, oolītu, kristāliskos, kunkuļainos un citu veidu kaļķakmeņus. Ja dažādu veidu piemaisījumi kaļķakmeņos ir vairāk kā 50%, tad tos iedala smilšainajos, mālainajos, kramainajos, dolomitizētos un glaukonītsaturošajos kalkakmenos.

Veidošanās: Kalņakmeņi galvenokārt ir veidojušies seklās jūrās. Sīkāk to iedala biogēnos (ja ir bioloģiska izcelsme), hemogēnos, pārkristalizētos kā arī drupu jauktas izcelsmes.

Metamorfisma procesā kalkakmeņi pārvēršas par marmoriem.

Izmantošana: Būvmateriālu rūpniecībā kaļķakmeni izmanto cementa un kaļķu ražošanā. Cukura rūpniecībā kaļķakmeni izmanto biešu jēlsulas attīrīšanai. Ķīmiskajā rūpniecībā kaļķakmeni izmanto sodas, kalcija karbīda un minerālmēslu ražošanā. Stikla ražošanā kaļķakmeni izmanto kā piedevu, lai uzlabotu stikla termisko un ķīmisko izturību. Lauksaimniecībā kaļķakmeni izmanto augsnes kaļķošanai un kā piedevu lopbarībā.

[illegible]

SĀMSALAS ĪPATNĪBAS

Dzīve uz salām senāk bija diezgan bēdīga. Ar lauksaimniecību vienmēr bijis grūti nodarboties, jo kalkakmeni sedz tikai plāna augsnes kārtā un tā pilna laukameņiem. Sāmsalai raksturīgie **akmens žogi** kopumā stiepjas vairāku tūkstošu kilometru garumā, daži ir vairāk nekā 300 gadu veci. Žogi ir daudzu paaudžu darba rezultāts, attīrot aramzemi no akmeņiem. Tiem ir arī funkcija aizsargāt laukus no lopiem un savvaļas dzīvniekiem, kas tad tiek mazāk izbradāti. Ciemi ir ļoti tuvu viens otram.

Māju jumti parasti stāvi, klāti ar niedrēm vai salmiem. Mājas centrā bija dzīvojamā daļa, vienā galā klēts, pagalmā rozes un zāliens.

Vasarās zemnieki bieži brauca peļņā uz kontinentu (par mūrniekiem uz pilsētām, arī uz Rīgu). Zivis, protams, zvejoja, bet, tā kā tuvumā nebija lielu pilsētu, kur tās pārdot, tad tikai pašu patēriņam (vēl 30.gados tas bija tā, ko piemin arī V.Lācis "Zvejnieka dēlā", kur Fredis ievēd spirtu no igauniem, pie tam par lētu naudu uzpirkdams arī zivis no tiem pašiem igauniem). Tradicionāla ir veco laivu dedzināšana Jāņu naktī.

Igaunijas salas ir ievērojamas ar drošību: noziedzības līmenis 3-4 reizes zemāks nekā citviet Igaunijā.

Liels Tells

Sāmsalai ir savs tautas varonis, kā mums Lāčplēsis vai kontinenta igauņiem Kalevipoegs. Senos laikos šeit dzīvojis milzis – Lielais Tells (Tõll) – salas valdnieks. Viņš bija ne tikai milzīgs augumā, bet arī ļoti spēcīgs. Miera laikos viņš strādāja uz lauka: ara zemi un būvēja. Kad salai uzbruka ienaidnieki, Lielais Tells gāja palīgā savai tautai. Tella lielākais un nopiet-

nākais ienaidnieks bija Velns (Vanapagan), kurš izmantoja jebkuru iespēju, lai kaitētu Tellam. Reiz, kad Tells uz lauka strādāja, Velns viņu vēroja. Kad vīrs, darbu beidzis, aizgāja mājās, Velns iznāca no krūmiem un uzbēra uz lauka daudz akmeņu. Tāpēc Sāmsalas lauki ir tik akmeņaini.

Sāmsalas simboli

Par Sāmsalas simboliem uzskatāmi **kadiķi**, kas klāj lielāko salas daļu, **dolomīts** (ko sauc par ‘Sāmsalas marmoru’), **vējdzirnavas**, saldskābā **maize** un slavenais **mājas alus**, ko brūvē salas iedzīvotāji.

VĒJDZIRNAVAS: Lai gan daudz vējdzirnavu uz salas vairs nav atrodamas, tās tik un tā tiek uzskatītas par vienu no svarīgākajiem Sāmsalas ainavas simboliem, sāmsaliešu kultūras neatņemama sastāvdaļa. 19.gs. gandrīz katrai saimniecībai bija savas dzirnavas.

MAIZE: Sāmsala slavena ar savu saldskābmaizi, kaut gan salinieki ir iecienījuši arī melno rudzu maizi, un nav starpības – vai maize cepta mājās, vai pirktā veikalā uz salas. Salinieku senās maizes cepšanas tradīcijas piekopj trīs lielākās ceptuves: **AS “Saare Leib”, OU “Karja Pagariari”** un **AS “Nasva Pagar”**. Vairums salinieku uzskata “borodinas” maizi par īsti sāmsalisku, cita iecienītā maizes šķirne ir *Terviseleib* (veselības maize).

ALUS: Salinieki jau izsenis zināmi kā lieliski alus brūvētāji un nepārspējami alus dzērēji. Mājās brūvētā alus tradīcijas saglabājušās arī mūsdienās, tas tiek gatavots no iesala, rauga un apiņiem. Vietējās alus šķirnes: “*Tehumardi*” un Sāmsalas Ziemsvētku alus.

Sāmsalas suvenīri

Daudzās vietās nopērkami izstrādājumi no kadiķa un dolomīta.
Kūpinātais Sāmsalas kadiku siers.

>>>>>>>>>>>>>>>>>>> Sāmsalas īpatnības <<<<<<<<<<<<<<<<<<<

SĀMSALAS VĒSTURE

Kad pirms 5000-4000 gadiem uz dzīvi salā apmetās pirmie iedzīvotāji (mednieki un zvejnieki), tā bija daudz mazāka. Šis ir bagātākais rajons Igaunijā pēc akmens laikmeta priekšmetu atradumiem – izrakumos atrasti akmens un kaula darbarīki.

Senās skandināvu sāgās salu dēvē *Eysysla*, kas devis salai tās nosaukumu zviedru, vācu dāņu un latīņu valodās. Igaunijas pamatdaļu pretstatā salām igauņi dēvēja *Suuremaa* – „lielā zeme”, senie skandināvi to tulkoja savā valodā kā *Adalsysla*. Skandināvu sāgas liecina par biežām sadursmēm starp saliniekiem un vikingsiem, arī paši salinieki nereti devās vikingu gaitās. Sāmsala bija turīgākā senās Igaunijas daļa.

11.-13.gs. bija salas uzplaukuma laiks, kad attīstījās lauksaimniecība un tirdzniecība. Pateicoties ģeogrāfiskajam stāvoklim, sala bija nozīmīga Baltijas jūrā. Saliniekiem bijuši līgumi ar vikingsiem, ka atļauts ieiet viņu ostās. Tajā laikā būvēja nocietinātus pilskalnus ar zemes un akmens vaļņiem. Atrasts daudz tā laika kapulauku. Indriķa hronikā minēti vairāki salinieku uzbrukumi kontinenta iedzīvotājiem, Tallinas dāņiem, zviedriem, Rīgai, arī Turaidas līviem.

Salinieki ilgi un nikni pretojās dažādiem iebrucējiem. Pirmais neveiksmīgi mēģināja kristīt saliniekus Dānijas Valdemārs. 1227.g. pa ledu vāciešiem izdevās iekļūt salā. Indriķa hronikā aprakstīts šis uzbrukums un kaujas pie Muhu un Valjalas pilskalniem. Pirmās baznīcas vācieši cēla kā aizsardzības būves: šauri logi, kāpnes virs zemes, kas ved uz slēptuvi virs velvēm. Pēc vācu kundzības nodibināšanās bieži notika sacelšanās. 1236.-1241.g. salinieki uz laiku padzina svešiniekus. Sacelšanās bija arī 1260.-1261.g. Tikai pēc 1343.-1345.g. sacelšanās vācieši galīgi pakļāva sāmsaliešus. Pēdējās kaujas notika *Pamma Kola* kalnos un *Veresoo* (asiņu) purvā.

To laiku nocietinājumi ir Livonijas ordeņa Māsilinnas (*Sonneburg*) pils un Kuresāres (*Arensburg*) bīskapa pils. Livonijas laikā sala bija sadalīta starp **Livonijas ordeni**, kuram piederēja salas ZA gals un Muhu sala, un **Sāres-Lēnes (Ösel-Wiek) bīskapu**, kuram piederēja arī lielākā Hījumā salas daļa (no tās tikai ZA bija ordeņa zemes), Vormsi sala un Igaunijas rietumu daļa no Pērnavas līdz pat Pakri pussalai ziemeļos, ar bīskapa oficiālo rezidenci Hāpsalu. Drošāk gan bīskaps esot juties uz salas, tāpēc var uzskatīt, ka Kuresāres pils bijusi nozīmīgāka bīskapa rezidence.

Sāres-Lēnes bīskapija

(igauņiski: *Saare-Lääne piiskopkond*; vāciski: *Bistum Ösel-Wiek*) Bīskapiju izveidoja 1228.g. Rīgas bīskaps, iekļaujot tajā Sāmsalu, Hījumā un Lēnes novadu. Par tās pirmo bīskapu tika nozīmēts Dinamundes cisterciešu klostera abats Gotfrīds. Galējās bīskapijas robežas noteica pāvesta legāts Modēnas Vilhelms 1234.g. Bīskapu pirmā rezidence atradās Lihulā, kur ar Zobenbrāļu ordeņa atbalstu tika uzbūvēta nocietināta pils. Lai izbēgtu no domstarpībām ar ordeni, 1251.g. bīskaps pārnesa savu rezidenci uz Veco Pērnavu, taču pēc pārdesmit gadiem to nodedzināja lietuvieši. Par jauno bīskapijas centru kļuva Hāpsala, kur uzcēla Doma baznīcu un bīskapa pili. 14.gs. otrajā pusē vēl vienu bīskapa rezidenci uzcēla Kuresārē Sāmsalā. Taču Domkapituls un bīskapa sēdekļis joprojām atradās Hāpsalā, kas līdz zviedru atnākšanai 1581.g. palika

par novada administratīvo centru. 1524.g. bīskaps Johans IV Kīvels atļāva brīvu luterticības izplatību. Livonijas kara laikā bīskaps Johans V Minhauzens 1559.g. pārdeva bīskapiju Dānijas karalim Frederikam II, kurš savukārt to dāvināja savam brālim hercogam Magnusam. Viņš arī bija Sāres –Lēnes pēdējais valdnieks. Kara notikumiem attīstoties viņam nelabvēlīgā gultnē, Magnuss 1560.g. vērtīgās kulta lietas un arhīvu pārveda uz Kuresāri, drīz pēc tam – uz Dāniju. 1581.g. teritorija tika iekļauta Zviedrijas sastāvā un pārvērtās par provinciālu Igaunijas daļu.

Pēdējais bīskaps J.fon Minhauzens 1559.g. savas tiesības pārdeva dāņiem, hercogs Magnuss Kuresārei piešķīra pilsētas tiesības. 1645.g. salā ienāca zviedri. Zviedru laiki bija labi laiki, bet 1710.g. salu ieņēma krievu karaspēks. Līdz 1917.g. sala ietilpa Vidzemes guberņā. 18.-19.gs. vairāk nekā 20 Krievijas impērijas senatori, gubernatori un ģenerāļi nākuši no Sāmsalas.

1905.-1907.g. notikumos aktīvi piedalījās Viktors Kingiseps (līdzīgi kā pie mums P. Stučka), kura vārdā padomju laikā bija pārdēvēta Kuresāre.

Pirmajā pasaules karā Rīgu sargāja krievu flote, krasta artilērija un mīnu lauki, kas atradās Sirves pussalā un noslēdza ieeju Rīgas jūras līcī.

1917.g. oktobrī vācieši iebruka salā, izsēžoties Tagalahta līcī, ar smago kaujas kuģu eskadru uguni apklusinot krievu krasta baterijas Sirvē, Undvas un Ninases pussalu galos, kā arī Hījumā dienvidu galā.

Otrajā pasaules karā vācieši salu ieņēma stipri vēlāk nekā kontinentu. Smagas kaujas bija 1944.g. Muhu šaurumā, Tehumardi (lielākā durkļu kauja kara laikā), Serves pussalā. Otrā pasaules kara laikā un pēc tam uz Vāciju un Krieviju tika izsūtīti ~30% salinieku. Padomju laikā, pateicoties tam, ka sala ir izolēta, to maz skāra rusifikācija.

1965.g. uz Sāmsalu aizvilka zemūdens elektrības kabeli, pateicoties kam attīstījās tehnoloģija. Galvenās nozares bija zvejniecība, zivju pārstrāde un celtniecība. Lauksaimniecībā svarīga bija purvaino zemju nosusināšana (daudz paveica 50.-60.gados, pēc tam atkal bija jādoma par purvu aizsardzību). No citām nozarēm var minēt Tallinas juvelieru fabrikas filiāli Astē, agara cehu Kjarlā (to izmantoja kulinārijai), dolomīta apstrādi Kārmā, alus rūpnīcu Kuresārē (tā darbojas no 1970.g.). Juku laikos rūpniecība panīka un saliniekiem bija problēmas ar nodarbinātību, tagad, šķiet, sakarā ar masīvo tūrisma attīstību sācies jauns uzplaukuma periods.

Salas dažādie nosaukumi

- Zviedru un vācu valodās salu sauc par **Ösel**, šis nosaukums cēlies no vikingu sēgās pieminētās salas *Eysysla* ('Nodokļu sala').
- Latīņu valodā rakstītajās hronikās Sāmsala tiek dēvēta par *Osilia*.
- Agrākais salas nosaukums kontinentā dzīvojošo igauņu valodā ir bijis 'Kuršu sala' (*Kuresaar*), kas vedina domāt par salas pakļautību kuršiem pēc vikingu laikmeta beigām.
- Savukārt līvi šo salu 12.-13.gs. saukuši par 'Sāmu salu', šis vārds lietots arī Livonijas Indriķa hronikas tekstā.
- Mūsdienu igauņu un somu valodās šo salu dēvē par 'Salas zemi' (igauņiski – **Saaremaa** (*saar* – sala, *maa* – zeme), somiski – *Saarenmaa*).

- **Viktors Kingiseps** (1888-1922) – Igaunijas komunistiskās partijas dibinātājs. Padomju laikā viņam par godu Kuresāre bija pārdēvēta par Kingisepu.
- **Valters Flekss** (1887-1917) – vācu dzejnieks, gājis bojā Peidē.
- **Fjodors Mollers** (1812–1874) – gleznotājs, 1859.g. nopirka Kāli muižu.
- **Luijs Kāns** (1901-1974) - ievērojams ASV arhitekts.
- **Arnolds Rītels** (dz.1928 Sāmsalā) – igauņu politiķis, bijis Valsts Prezidents.
- **Fadejs Belinshauzens** (1778-1852) – vācu izcelsmes krievu jūrniece, Antarktīdas pirmatklājēja, dzimis salas DR Lahetahē (tagad Lahetahuse)

A large, traditional stone windmill with four wooden sails, situated in a village square. The windmill has a red roof and a wooden balcony. It is surrounded by stone buildings and greenery under a clear blue sky.

CELVEDIS PA SĀMSALU

- <http://www.jartour.ru/estonia/saarema.html> - daudz foto
- <http://www.irlaiks.lv/tourism/articles/article.php?id=5928750> (lv)

http://www.travelling.lv/_upload/File/saarema_maps/Saaremaa_map_tourist2.jpg

Celvedis turpina maršrutu „IGAUNIJA: Rietumu daļa: MUHU sala”

Lejupielādēt celvedi: www.celvezi.lv

Sāmsalā nokļūstam, braucot pa Veikveina (Mazā šauruma) dambi no Muhu salas. Aiz dambja var vai nu tūlīt griezt pa labi, lai nonāktu Orisārē, vai pēc 6 km – pa kreisi, lai brauktu caur Peidi uz Valjalu. Var doties taisni Kuresāres virzienā, tad pa ceļam būs Valjala un Kāli.

Kuresāre 54 km

Otra lielākā apdzīvotā vieta Sāmsalā.

Pirms 1951.g. pie ozola atradās neliels sporta laukums, kas laika gaitā tika paplašināts ap ozolu. Rezultātā koks nonāca pašā futbola laukuma vidū, nodrošinot visnotaļ interesantus apstākļus futbola spēlei.

2015.g. izraudzīts par Eiropas gada koku.

Informācija par objektu pievienota 22.10.2015.

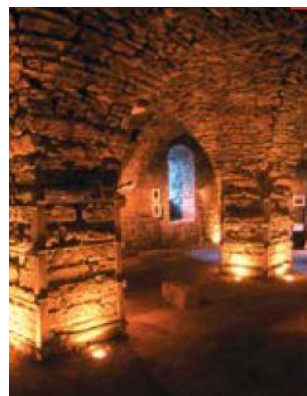
[illegible]

MĀSI PILSDRUPAS (Maasilinn / Sonnenburg)

~3 km pa Orisāres-Leisi ceļu līdz norādei “*Maasilinn*”, tad pa labi un līdz jūras krastam. Pagrabi valā 9.00-20.00. Ir ievilkta gaisma, to pašiem jāiededz un, projām ejot, jāizslēdz.

Pēc tam, kad 1343.g. salinieki bija nopostījuši Peides cietoksni, Livonijas ordeņa jūras krastā (kur ir vieta arī ostai) 1345.g. uzcēla jaunu cietoksni – **Zonneburgu**. Lielas pārbūves notika 1518.g., kad tika izveidoti priekšpils nocietinājumi.

1564.g. Dānijas karalis nopirka Sāmsalas daļu, kur atradās pils. Dāņi izvēlējās sev paturēt Kuresāres pili, tāpēc 1566.g. Māsi pili sagrāva un pameta. 1568. un 1674.g. zviedri uz īsu brīdi iekaroja Māsi pili un sāka to atjaunot. Visbeidzot 1576.g. pēc Dānijas karaļa Frederika II pavēles pils tika uzspridzināta, tad tā zaudēja militāro nozīmi.

Pilsdrupu izpēte atklāja, ka pils sastāvēja no kvadrāta formas tornā, ko ietvēra brīvas sienas kvadrāta formā 46 x 12 m, sienu biezums – 2-3 m. 2001.g. sākti Māsi ordeņa pilsdrupu (*Maasi ordulinnuse varemed*) konservācijas darbi.

Informācija par objektu pārstrādāta un papildināta 22.10.2015.

[illegible]

MIHKELA RANDA DENDRĀRIJS

(Mihkel Ranna dendraarium)

Neemi küla, Põide vald, Saare maakond

Nēmi ciema kalējs Mihkels Rands (1871-1959) uz pushektāru lielā kaļķakmens pakalna 1925.g. uzsāka dārza veidošanu. Sagatavojot augsni reto koku un krūmu vajadzībām, viņš izveidoja caurumus kaļķakmens augsnē un saveda tur tūkstošiem ķerru ar zemi. Meklējot koku un krūmu sēklas, viņš izbraukāja lielāko daļu no Sāmsalas parkiem un dārziem, kuros auga visdažādākās koku un krūmu sugas, devās arī uz Tallinu, Tartu un Viljandi. Trīsdesmit gadu darba rezultātā tagad dendrārijā ir vairāk nekā 100 koku un krūmu sugu, to starpā arī vairākas ārvalstu koku sugas. Viņš uzkonstruēja ar vēja spēku darbināmu sūkni, kas 15 minūšu laikā aplaistīja viņa dārzu. Dārzā ovālas formas dīķis, masīvi ozolkoka soliņi un reti akmeņi.

Informācija par objektu pārstrādāta un papildināta 22.10.2015.

[illegible]

➤ <http://www.otimanor.com/> Oti küla, Põide vald, Saare maakond, +372 511 7773
info@otimanor.com

Tagad pilī viesu nams ar 5 eleganti iekārtotiem luksusa numuriem, katrs no tiem noformēts savā stilā.

Informācija par objektu pārstrādāta un papildināta 22.10.2015.

[illegible]

- http://en.wikipedia.org/wiki/Põide_Church
- http://www.saaremaa.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=622

Sv.Marijai veltīto baznīcu vācieši cēluši 13.gs. 30.gados. Vēlāk tai piebūvēts tornis un **nocietināta pils**, kas kluva par Livonijas ordeņa administratīvo centru uz Sāmsalas. Juri nakts sacelšanās laikā 1343.g. vietējie turējuši te vāciešus ielenkumā 8 dienas. Kad vācieši padevušies un nākuši ārā, sāmsalieši tos nomētāja ar akmeņiem, līdz tie bija beigti.

[illegible]

Koigi purvs,
Ridas pilskalns

There, behind the village on a low-lying hayfield is located one of the most archaeologically important bronze-age sites in Northern Europe. This site, Asva, has given its name to an entire culture.

Asva culture was the westernmost reach of the Finno-Ugrian late Bronze Age culture. This culture was based on herding, seal hunting, the beginnings of agriculture and, bronze casting.

During the Bronze Age, the ridge on which the settlement was located was an islet or peninsula in a shallow bay. Today, the sea has retreated many miles, and the settlement reminds us of its old seashore location only during spring flooding.

There are signs of a continuing settlement from the beginning of the first millennium. More tensive building took place during the middle of the first millennium. The edges of the bluff were sharpened, walls were rebuilt and heightened. The site as we see it today dates to those years. Apparently, the site maintained its name, Hill Fort Field, in popular oral tradition, from those years dating back to the years around 500 A.D.

[illegible]

*Pēc leģendas akmeni te atstājusi mītiskā varoņa Lielā Tella sieva Pireta. Viņa bija liela auguma spēcīga sieviete. Pārsvārā nodarbojusies ar mājsaimniecību. Kādu dienu šī sadomāja Audlā uzcelt pirti, un, savākusi priekšautā akmeņus, nesa tos uz turieni. Bet viens akmens pārplēsis priekšautu un uzkritis Piretai uz kājas. Viņa skaļi vaimanājusi un raudājusi, beigās nolēmusi akmeni atstāt turpat. No viņas asarām radies blakus esošais **Naistesoo purvs**, kura nosaukums tulkojams kā ‘sieviešu purvs’.*

[illegible]

Pagasta centrs.

Dodoties tālāk uz Valjalu, vēl 8 km pa asfaltu, tad, pie Kallemē, pa labi (norāde *Valjala 8 km*). Pirms pašas Valjalas uzbraucot uz asfalta, norāde pa kreisi uz pilskalnu.

5-8 m augstais valnis mākslīgi veidots līdzenā vietā no kaļķakmens gabaliem un smilts. Tā iekšpusē bijusi pilskalna sēta.

20.gs. 60.gados izrakumos izpētīts, ka pilskalns izmantots kā pastāvīga dzīves vieta, atrastās senlietas attiecas uz 12.-13.gs.

No Livonijas Indriķa hronikas izriet, ka Valjala bijusi viena no galvenajām seno igauņu pilīm un ka, 1227.g. ziemā ieņemot Valjalu, beigusies Sāmsalas un arī visas Igaunijas iekarošana.

“Pārvērtis Muhu pili pīšļos, karaspēks steigšus devās uz citu pili, kas atrodas Sāmsalas vidienē un saucas Valjala. Valjala ir pati stiprākā pilsēta sāmsaliešu pārējo pilsētu vidū. (...) Bet līvi, leti un igauņi kopā ar dažiem vāciešiem apstaigāja novadus un pārveda zirgus un teicamus liellopus, mantas un daudz kara laupījuma, daudz labības un cita kā tamlīdzīga, un nodedzināja ciemus. Un valjaliešus, kuri daudzo pili sabēgušo cilvēku dēļ nespēja izturēt apšaudi, pārņēma bailes, un viņi lūdza mieru...”

>>>> Valijas pilskalns <<<<

Baznīcas priekšā **piemineklis** brīvības cīnās kritušajiem draudzes locekļiem.

leeja pret ziedojumiem. Atslēgas pāri ceļam draudzes mājā.

Domājams, ka baznīca ir vecākā mūra celtne salās. Kapelu (tagadējā altārdaļa) sāka celt tūlīt pēc Valjalas pilskalna ieņemšanas 1227.g. Dievnams veidots kā cietoksnis, kur patverties uzbrukuma gadījumā. **Tornis** piebūvēts 17.gs.

Baznīcā 13.gs. romāņu stila kristīšanas akmens, kas tiek uzskatīts par vienu no Baltijas unikālākajiem kaltā akmens darbiem.

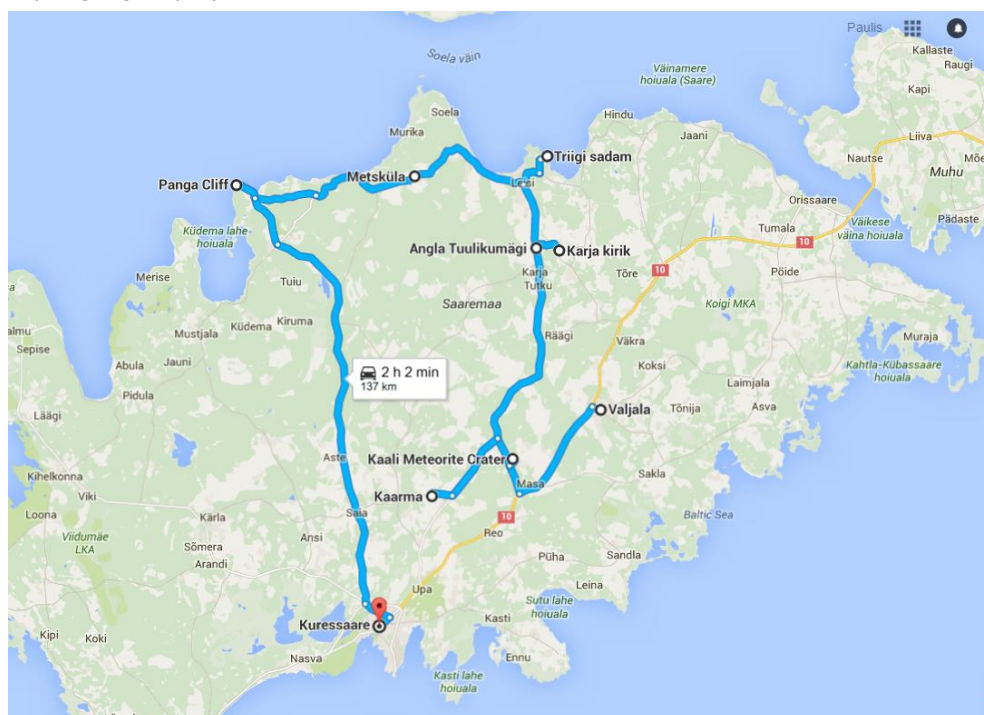
Kora daļā var redzēt sienas gleznojumus, kas attēlo sešu apustuļu figūras un ir gleznoti laikā, kad tika uzcelta sākotnējā kapela – vēlākā kora daļa.

>>>> Valjals baznīca <<<<

[illegible]

<https://goo.gl/maps/qsLMVHk8tTT2>

Aiz baznīcas izbraucam uz Kuivastu-Kuresāres šosejas, tur- pa kreisi. Pēc 9 km jānogriežas pa labi uz Kaali ciem un, pabraucot ~3 km, jānogriežas vēlreiz pa labi – uz pašāru aleju. Pirms skolas ir stāvlaukums. Tālāk jāiet kājām gar skolu, krāteris netālu.

KĀLI METEORĪTA KRĀTERI (Kaali meteoriidikraater)

- <http://www.kaali.kylastuskeskus.ee/> (ee, ru, en, de) Kuresāre 18 km, Kuivastu 62 km
- http://en.wikipedia.org/wiki/Kaali_crater (en) Kaali kūla, Pihlta vald, Saare maakond
- http://www.travelzone.lv/eesti/viskas/kaali_saaremaa/index.php (ru) +372-459-1184
- http://www.saaremaa.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=592 (en)

Iepirkšanās: pārtikas veikals 9.00–21.00

Maltīte: Kāli krogs (<http://www.kaalitrahter.ee/>)
pie muzeja maksas **WC**

Vietas nosaukums Kaali cēlies no tā, ka tuvējā muiža piederējusi **fon Gāleni dzimtai** (no muižnieku dzimtu vārdiem radušies diezgan daudzi Igaunijas vietvārdi, tā piemēram – no Vrangeļu dzimtas – Vārangu ciems un Prangli sala, no Šilingu vārda – Kilinginimme).

Apkārtnē apmetne no 1.gt. 2.p. p.m.ē.

Viens no Igaunijas ievērojamākajiem dabas fenomeniem. Kāli (*Kaali*) meteorītu krāteru grupa sastāv no **viena galvenā un 8 mazākiem krāteriem**, kas izvietojušies 1 km² platībā (mazo krāteru diametrs 12-40 m, dziļums 1-4 m.).

Meteorītu un dolomīta muzejs (*Kaali meteoriitika ja paekivimuuseum*)

- <http://www.kaali.kylastuskeskus.ee/> (ee, ru, en, de, fi, fr) kaali@kylastuskeskus.ee
 ➤ <http://www.visitestonia.com/lv/kāli-meteorītu-un-dolomīta-muzejs> +372-506-9515

2016	bērnu (EUR)	stud. (EUR)	pens. (EUR)	pilnā (EUR)
maijs-sept: I-VII: 9-20	0,70	0,70	1,50	1,50
okt-apr: I-VII: 9-18				

Atklāts 2005.g. Celtne būvēta no dolomīta. Te var iepazīties ar Igaunijas un pasaules meteorītu gabaliņiem, apskatīt Sāremā pamatiežus un fosilijas. Pieskaroties 96 kg smagajam Sihhote-Alini meteorīta gabalam, varēsiet sajust tā varēno spēku un enerģiju. Iespēja noskatīties **filmu par Kāli meteorītu**.

Galvenais krāteris

Pieejams bezmaksas jebkurā laikā.

Astotajā vietā pasaules pazīstamāko lielo krāteru sarakstā, turklāt šis ir apskatei viens no pieejamākajiem attiecīgajā kategorijā. Diametrs ~110 m, dziļums ~22 m, ap to 3 m augstumā izveidojies valnis (no trieciena brīdī sāņus pagrūstiem dolomīta gabaliem). Krāterī izveidojies zaļgans dīķis (**Kāli ezera** diametrs 30-60 m, atkarībā no sezonas, dziļums līdz 6 m).

Domājams, ka meteorīts lidojis no austrumiem 30-40 grādu leņķī, tas ielidojis atmosfērā ar ātrumu 15-45 km/s, bet trieciena brīdī tā ātrums bijis 10-20 km/s. Tā masa, iespējams, bijusi 400 līdz 10 000 tonnas. 5-10 km augstumā meteorīts saspīdējis gabalos, kas nokrītot veidojuši Kāli meteorītu lauku. Lielo krāteri izveidojušais gabals varētu būt svēris ~1000 t.

Ezera nogulšņu izpēte liecina, ka kritiens varējis notikt pirms ~4000 gadiem. (Par šiem skaitļiem zinātnieki gan nav vienprātis, vēl tiek minēts, kad tas nokritis – pirms 2500 gadiem, citos avotos – ka pirms 7500-7600 g.). *Tautā saka: ja gribi sakārtot savu enerģētiku, ir jāapiet apkārt ezeram.*

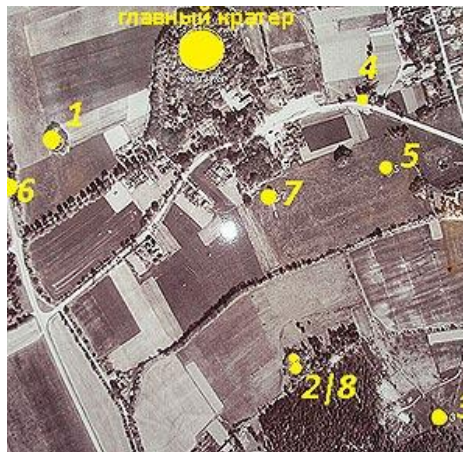
foto: 04.07.2015.

Izpēte

Par šo krāteri zinātnieki sāka interesēties 19.gs. sākumā, 100 gadus ilgā krātera izpētes procesa laikā tika izteiktas dažādas hipotēzes par tā veidošanos – vulkāniskā, karsta (iežu šķīšanas) u.c. Ir arī dažas fantastiskas – piemēram, par kosmosa kuģa avāriju šai vietā. Par krāteru meteorītisko izcelsmi pirmoreiz izteicies I.Kalkun-Kaljuvē 1922.g. 1927.g. kalnu inženieris Ivans Reinvalds sāka

krātera ģeoloģisko izpēti un 1937.g., pētot mazākos krāterus, viņš atrada meteorīta paliekas, kuru kopējais svars sasniedza 2,5 kg. Lielākais atrastais gabaliņš svēra 28 g. Atrastie paraugi sastāvējuši no dzelzs (91.5 %) un niķeļa (8.3 %).

70. gadu vidū tika piedzīvota pastiprināta vēsturnieku interese par Kaali krāteri. Stimulu tam deva Lennarta Meri grāmatas "*Hobevalge*" (1976) un "*Hobevalgem*" (1984) un pirmie arheoloģiskie atradumi uz A no galvenā krātera sienas 1976.g. 1978.g. tika uzsākti izrakumi atklātajā nocietinājumā (atrodas galvenā krātera ārējās sienas ZA) nogāzē. No ezera puses šo vietu aizsargā stāva nogāze un no ārpuses pusriņķa formas siena. Arheoloģiskie izrakumi meža teritorijā ir ierobežoti, daži māla trauku fragmenti tiek datēti ar 7.gs. p.m.ē., vairākums māla trauku ir no Dzelzs laikmeta, kura sākums ir 600 gadu p.m.ē.

Meteorīta krišanas laikā Sāmsala jau bijusi apdzīvota. Ņemot vērā, ka Baltijas jūras piekrastes iedzīvotājiem tolaik bija tirdzniecības sakari ar grieķiem, kas šeit iepirka dzintaru, iespējams, ka grieķu teika par Faetona trako braucienu un krišanu ir saistīts ar Kāli meteorītu krišanu un eksploziju. Somugru vēsturnieks Lenards Meri saista šo notikumu ar somu "*Kalevalas*" 47.rūnā minēto "*Debesu gaismas*" krišanu uz zemi.

Meteorīts

- <http://www.meteorite.narod.ru/>
- <http://ru.wikipedia.org/wiki/Метеорит>

<https://lv.wikipedia.org/wiki/Meteorīts>

Meteorīts ir nelielu izmēru Saules sistēmas mazais ķermenis, kas no starpplanētu telpas nokritis uz Zemes vai cita debess ķermeņa. Pētījumu dati liecina, ka meteorīti ir mazo planētu šķembas, kas veidojas to sadursmēs. Pēc minerālā un ķīmiskā sastāva izšķir **akmens**, **dzelzs-akmens** un **dzelzs** meteorītus.

Meteorīti rodas gadījumos, kad meteoroidi nesadeg zemes atmosfērā, bet gan nonāk uz zemes. Par meteorītiem sauc arī asteroīdu šķembas, kas savulaik atradušās kādu lielu asteroīdu sastāvā. Asteroīdiem sašķeļoties kādas sadursmes dēļ, to šķembas izkļiedējas kosmosā, no kā arī radušies meteorīti. Kad tas nonāk atmosfērā, gaisa pretestība liek ķermeņiem tiekties augšup un tādējādi izstarot gaismu, kā rezultātā veidojas bolīds, kurš izskatās kā meteors vai krītoša zvaigzne. Nosaukums bolīds attiecas uz ārpuszemes jeb starpplanētas ķermeni, kurš, saduroties ar iezemējumu, izstaro ārkārtīgi spilgtu, uguns bumbai līdzīgu meteoru. Neskatoties uz to, tas galu galā ietriecas zemē.

Daudz plašāk zināms, ka meteorīts uz jebkādas debess ķermeņa virsmas ir dabisks objekts, kas ir nācis no kādas citas vietas telpā. Meteorīti ir atrasti uz Mēness, kā arī uz Marsa. <..>

[illegible][illegible]

ANGLAS VĒJDZIRNAVAS

➤ <http://www.anglatuulik.eu/>

+372 519 90265, angla@kylastuskeskus.ee

Kuresaare 37 km, Kuivastu 55 km

2016	bērnu (EUR)	stud. (EUR)	pens. (EUR)	pilnā (EUR)
I-VII: maijs-aug: 9-20, sept-apr: 9-17	1,50	1,50	3,50	3,50

Apskatei iesakām 45-60 min.

Anglā blakus ceļam ir rindā **5 vējdzirnavas**, kas palikušas no kādreizējām 12. Šīs ir vienīgais Sāmsalā palikušais dzirnavkalns. Tās celtas 1910.g. un 1913.g., lielās holandiešu tipa – 1927.g. Toreiz Anglā bija 13 saimniecības.

foto: 04.07.2015.

Par dzirnavu vēsturi

Sākotnēji graudus saberza starp plakaniem akmeņiem, tad pietās. Pirmās dzirnavas bija ar roku griežamas, vēlāk ar ūdeni, sākot ar 12.gs. – ar vēju darbināmas. Livonijā jau 14.gs. bija sastopamas tā saucamās staba jeb **angļu tipa dzirnavas**, kuras arī galvenokārt var redzēt salās. Dzirnavas būvēja ar centrālo stabu vidū, kas reizē arī bija griešanās ass un kuru apkrāva ar akmeņiem stabilitātei. Pret vēju varēja pagriezt visu dzirnavu korpusu. Cietkokšnes pārvades mehānisms spārnu griešanās kustību novadīja līdz dzirnakmeņiem, starp kuriem no kausa bēra labību. Uz kontinenta parasti izmantoja daudz lielākās **holandiešu tipa vējdzirnavas**, kurām pret vēju pagriezta tikai augšējo daļu.

Ziedu laiki vēdzirnāvām bijuši 19.gs. – 1862.g. Sāmsala un Muhu bija 844 dzirnavas. Uz kontinenta dzirnavas bija muižnieku īpašums un par malšanu tika prasīta ne mazā samaksa, bet salās tādās bija gandrīz katrai ģimenei. Salinieki par malšanu no svešiem nēma vienu astoto daļu graudu.

www.arikah.net/encyclopedia/Windmill:

<...> Mill language in the Netherlands. Windmills were among the tallest structures in a time when communication was much slower than now. In the Netherlands, the position of the blades (when not milling) acquired meaning. Most well-known and still practiced are signals for 'joy' (e.g. birth) and 'mourning'. In wartime, the stationary position of the mill was used to send warnings, visible over long distance.

Amatu centrs

Uzbūvēts 2011.g. tieši blakus dzirnavām, atrodas kopā ar tām kopējā iežogotajā teritorijā.

1.stāvā: kafejnīca, amatnieku darbu izstāde, suvenīru bodīte, stelles, gludekļu kolekcija. pagrabstāvā: WC, senie darbagaldi (arī kalēja smēde), keramikas meistardarbnīca. 2.stāvā: konferenču zāle, muzejs.

Pagalmā blakus dzirnavām: Vecie traktori, lauksaimniecības tehnika, ūdensputnu dīķis (tur pīles), aploks aitām un kazām (tās tur vasaras sezonā).

[illegible]

Atrodas dažus km uz DA no Anglas, cēla kreisajā pusē. I-VII: 10.00-18.00

Baznīca ir tipisks piemērs, kā kulta celtnie kalpojusi arī par aizsardzības būvi – no ģērbkambara sienas pāris metru augstumā veda šauras kāpnes uz augšu, virs velvēm, kur bijušas ierīkotas itin ērtas dzīvojamās telpas ar pārtikas krājumiem un sienā ierīkotu kamīnu.

Dienvidu piebūve kalpoja par draudzes sieviešu pulcēšanās vietu pirms dievkalpojuma, kur brīvi varēja apmainīties ar jaunumiem. Tādējādi draudzes ganam bija vieglāk uzturēt klusumu pašā dievkalpojuma laikā, jo viss runājamais bija izrunāts. Virs D ieejas **cilnis “Golgāta”**.

Interjerā **neparastas zīmes**, daudzas no kurām ir pagāniskas – nerrs, kas skatās sev caur kājstarpi, trīskājis u.c. Pētnieks Karls Kello šīs zīmes saista ar Kāli meteorītu, kas simbolizējis pūķi un arī saules bojā eju. Attiecīgi šīs zīmes to attēlo, kā arī domātas aizsardzībai no ļaunajiem spēkiem (pūka).

foto: 04.07.2015.

>>>>>>>>>>>>>>>>>>> Karijas Sv.Katarīnas baznīca <<<<<<<<<<<<<<<<<<<

5 km uz Z no Anglas un 9 km uz A no Metskūlas.

Celta 1873.g.

Cara valdīšanas laiku pārkrievošanas paņēmieni – tika izplatīti solījumi, ka tie, kas pāries pareizticībā, Krievijā dabūs zemi. Tā daudzi latviešu un igauņu bezzemnieki pārgāja pareizticībā. Zemi, protams, nedabūja.

[illegible]

➤ <http://www.tuulelaevad.ee/>

info@tuulelaevad.ee

+372 452 4444

2015	cenas vienā virzienā	bērnu (EUR)	stud. (EUR)	pens. (EUR)	pilnā (EUR)
	Par autobusu 11,80 (ja līdz 23 vietām 11,-), par vieglo auto 7,40	1,30	2,60	2,60	2,60

* 16.06.-31.08 studentiem jāmaksā pilnu cenu, citādi - pusi.

No Triigi zemesruga atiet **prāmis uz Hījumā salu**. Prāmis brauc 1 stundu un pienāk **Sōru ostā** Hījumā salas pašos dienvidos.

Celvedis „IGAUNIJA: Rietumu dala: HĪUMĀ sala”

Lejupielādēt celvedi: www.celvezi.lv

>>>>>>>>>>>>>>>> Trīgi osta – prāmis uz Hīumā salu <<<<<<<<<<<<<<<<<<<

Te ir arī smilšaina pludmale, jauka peldvieta.

Ceļš līdz Pangai tagad asfaltēts.

PANGAS STĀVKRASTS (*Panga pank*)

Panga küla, Mustjala vald, Saare maakond

Kuresāre 40 km

6 km uz Z no Vihmu (*Võhmu*) ciema. Vietā, kur krasts sāk krasi pārtapt par klinči, var apturēt autobusu un ar kājām doties gar klinči pakāji (skats fantastisks!, bet jāuzmanās no krītošiem akmeņiem). Autobusu var sūtīt uz priekšu, kur stāvlaukums un suvenīru tirgotāji. **Pats gājiens pa klinču apakšu aizņem ~30-40 min, apmeklējumam pietiek 1 st.** Augšā var tikt pa lēzenu nogāzi, kur gan drusku alpīnisma iemaņu var noderēt (rāpšanās augšā pa virvi). Tad jāiet atpakaļ, drīz arī (aiz bākas) autobusa stāvlaukums.

Šeit jūrā iestiepjas **Pangas zemmesrags**, kura Z un Z-R malā paceļas Sāmsalas ziemeļu krasta augstākā klints un arī visu Igaunijas salu vareņākās klintis.

Pangas klints ir 2,5 km gara, vidēji 10-15 m augsta, bet pati augstākā vieta sasniedz pat 21,3 m.

Nobirumi klinšu pakājē veido
kaut ko līdzīgu nelielam liedadzinam

Zem ūdens atrodas arī otra klints, kas veido gandrīz perfektu pusapli un šķēļvilņus. Sevišķi labi tā pamanāma vētras laikā – josla gan krastu ir mierīgāka.

Pangas klints salas iedzīvotājiem bijusi **upurēšanas vieta**. Ir nostāsti par aitu un citu dzīvnieku upurēšanu, kā arī par jaunavu ziedojumiem. Bada, sērgu un kara gados senie igauni šeit upurējuši pat novārgušus bērņinus, metot tos jūrā.

Pēdējā dzīvnieku upurēšana (pareizāk sakot: upurēšanās) notika 20.gs. 60.gados. Mustjalas kolhozam bija atveduši sugas vaislas bulli. Lo-
piņš brīvi sprīņoja starp govīm, kas ga-
nījās stāvkrasta tuvumā. Galējās lai-
mes delīrijā un, iespējams, sekodams
kādiem seniem instinktiem, bullis ar ie-
skrējienu pārlidoja pāri klints malai...
Neapšaubāmi, tajā sezonā loms bija iz-
cils :).

foto: 21.10.2015.

Putnu migrācijas laikā lagūnu iecienījuši stārķi (ceļā uz un no Ēģiptes, kur tie ziemo), tāpat te bieži redz gulbjus.

Pangas zemes ragā **bāka**.

http://ajalugu2013.blogspot.com/2013_04_01_archive.html

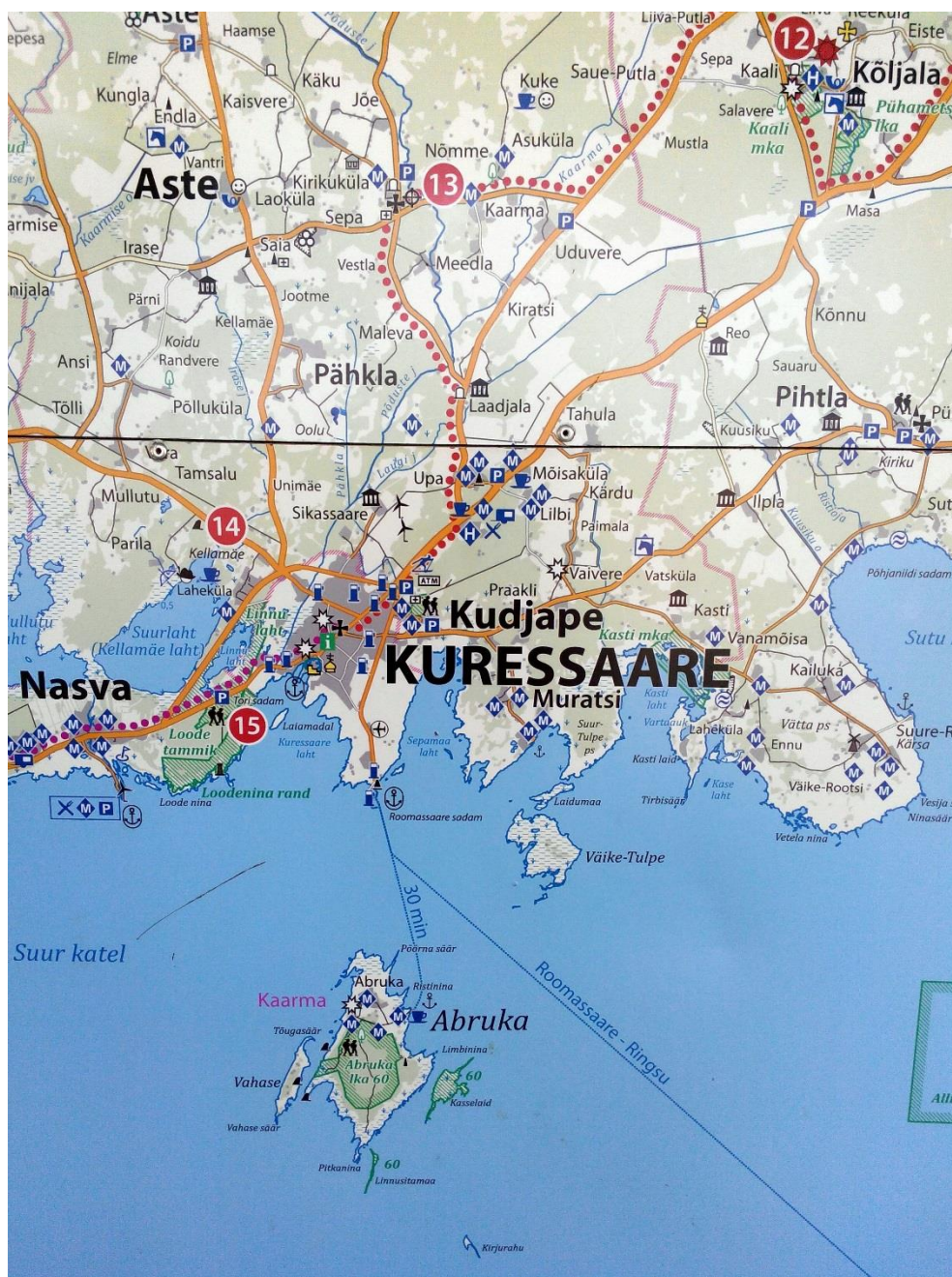
[illegible]

14 km no Pangas **Metskilas pareizticīgo baznīcina**, celta 1914.g.

Pammanas pussalas gals ir niedrains, pāri 5,5 km platajam Soela jūras šaurumam labi saskatāma Hījumā sala.

Ceļš no Pangas uz Kuresāri tagad asfaltēts.

Naktsmājas: viesu nams „Tahkula” (dažus km pirms Kuresāres, orientieris: tramvaja va-
gona puse). +3724533666

➤ <http://www.kuressaare.ee/uus/index.php?lang=lv> (lat) Pärnava 150, Tallinna 215, Virtsu 78
➤ <http://nat-ka.livejournal.com/138420.html> (rus) **TIC:** Tallinna 2, +3724533120, I-V: 9-17

Naktsmājas: viesnīca „Linnahotell”, Lasteaia 7, +3724531888, www.linnahotell.com.

SPA viesnīca „Grand Rose SPA”, Tallinna 15, +3726667000, www.grandrose.ee

Maltīte: kafejnīca „Kodulinna Lokaal”, Tallinna 11, t. +3724531178. (Ja lielāka grupa, iepriekš jāpiesaka).

Iepirkšanās: veikals **Konsum** (9.00-22.00), tieši aiz rātsnama

veikals „**Selver**” (9.00-22.00), atrodas pa celam iebraucot no Kuivastu puses

15 300 iedz. (40,7% Sāmsalas iedz.), no tiem: 98% igauņi, 2% krievi. Platība 15 km². Vienīgā pilsēta salā, tās administratīvais centrs. Apdzīvotā vieta pirmo reizi minēta rakstiskos avotos 1424, pilsētas tiesības kopš 1563. Vienīgā no Baltijas pilsētām tā ir Pasaules Veselības organizācijas (*WHO*) Eiropas Veselības pilsētu tīkla (*European Healthy Cities*) dalībniece (cinās par labāku un veselīgāku vidi). Kuresāre ir viena no drošākajām pilsētām Igaunijā, kur noziedzības līmenis ir ļoti zems. Talsu sadraudzības pilsēta.

Pilsētas nosaukums saistīts ar to, ka senāk kontinentā dzīvojošie igauņi Sāmsalu sauca par 'Kuršu salu' (*Kuresaar*; tas liek domāt par salas pakļautību kuršiem pēc vikingu laikmeta beigām).

14.gs. otrajā pusē būvētā **nocietināta pils** ir viena no nedaudzajām Baltijā viduslaiku pilīm, kas tik labi saglabājušās. Arī mūsdienās tai ir centrālā vieta pilsētas panorāmā. Tagadējā vietā pilsētas centrs ir kopš 17.gs. pirmās puses, agrāk tas bija tuvāk pilij. Kuresāres **centrālā daļa** ir pilsētbūvniecības piemineklis, galvenie vēsturiskie objekti ir **rātsnams** un **bijusī tirgus svaru māja** (abas 17.gs., atrodas viena otrai pretī). Vērtīga ir centra vienstāvu apbūve, kurā dominē celtnes no vietējā kaļķakmens – “Sāmsalas marmora”. Tagadējais (kopš 1917) nosaukums *Kuressaare* igauniski nozīmē ‘dzērviu sala’.

Detalizēts celvedis pa pilsētu „IGAUNIJA: Sāmsala: KURESĀRE”

Lejupielādēt ceļvedi: www.celvezi.lv

[illegible]

Ja no Kuresāres pils dodas uz Sirvi, tad ~1 km aiz pilsētas robežas redzams mežs, kurā dominējošā suga ir ozols.

Young oaks here on Saaremaa grow and develop very well. When they reach maturity, they become stunted and many-branched. Their growth stops when their roots reach the layers of limestone that, because of the fairly thin layer of topsoil, are soon reached. So it has been with the oaks in Loodo oak forest. Since oak trees do not give much shade, they do not form a thick forest. This is favorable to understory trees. Trees that grow well with oaks are birch trees, aspen, ash and rowan.

[illegible]

Netālu no Nasvas pa labi no ceļa redzami **Mullutu-Sūrlahta ezeri** (lielākie salā). Tie kādreiz bijuši jūras līcis, kas pirms kādiem 1000 gadiem atdalījies

no jūras. Ezeros iegūst ārstnieciskās dūņas. Ezeri ir ornitoloģiskie liegumi. Ezerus ar jūru savieno **Nasvas upe**, tās grīvā iekārtota osta (iespējams noīrēt jahtu vai kādu citu peldlīdzekli izbraukumiem jūrā).

Pie Jerves (*Järve*) ciema gar jūru stiepjas **smilšu kāpas**, tās apaugušas ar priežu silu. Te ir viena no retajām vietām uz salas, kur atrodama **jauka, smilšaina pludmale**, citur tā ir klinšaina, akmeņaina vai purvaina un meldriem aizaugusi. Austrumos jūrā saskatāma **Abrukas sala**, kuru klāj izcili platlapu koku meži, tāpēc uz salas izveidots aizsargājams dabas liegums.

Naktsmājas: kempings "Tehumardi" (+3724571666, www.tehumardi.ee)
Iepirkšanās: veikals Salme kauplus (9-21)

Sõrve maantee 13, Salme alevik, Salme vald, Saare maakond

Kādreizējais salinieku valdnieks Lielais Tells līdz pat šodienai bauda patiesu vietējo iedzīvotāju cieņu. Salmes upes krastā ir izveidota Lielā Tella cirsma, kuras īsajā un sportiskajā pārgājienā takā var izmēģināt savus spēkus un izveicību, pārvarot ar dažādu varoņu vārdiem saistītās šķēršļu joslas. Pārsimts metru garā taka stiepjas gar jūras krastu un uz tās tūristus gaida šūpošanās, līdzsvara un spēka vingrinājumu atrakcijas, pie kurām izvietotas plāksnes ar leģendu vēstījumiem.

[illegible]

➤ http://www.saaremaa.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=626&Itemid=425&lang=en

Pussala ir 32 km gara, līdz 10 km plata. Sākas pie Salmes upes. Pirmās rakstiskās liecības par Sirvi no 1234.g.

Ansekila, Imara. Pie Kaimri **vācu aizsardzības līnijas paliekas** no 1944.g.

7 km aiz Ansekilas norāde “*Viieristi maed*”. Te 18 m augstā **Vijeristi krasta kāple**, kas ir bijusī Ancilus ezera krasta krauja. Tuvākā apkārtnē ir botāniskais liegums, jo te sastopama savdabīga augu valsts – ogu īves, Zviedrijas pīlādži, kā arī lakstaugi, kuriem šeit ir vienīgā atradne Baltijā.

Ja pie Maebes brauc pa to ceļu, kas ved pa kreisi, pēc 2 km norāde “**MONTU PARK**”. Te var aplūkot **vecu muižas parku**, kurš beidzas ar **4 m augstu stāvkraustu**, ko apskalo jūra, pludmalē sagāzušies vecie koki veido savdabīgu ainavu. Parks pasludināts par aizsargājamu dabas objektu.

Serves pussala aiz bākas beidzas ar ~ 1 km garu zemes strēli, kas kā zemūdens sēklis turpinās vēl 5 km. Jūrā izveidojušās vairākas mazas saliņas – *Vesituki Maa*, *Lombi Maa* u.c. Zemes strēle un saliņas sastāv no oļiem un ir praktiski bez veģetācijas. Līdz Latvijas piekrastei šeit ~29 km.

Kā Serves pussalai radies zemesrags: Reiz Velns gribējās atraut Serves pussalu no Sāmsalas. Lielais Tells to uzzināja un sāka dzīties velnam pakāļ. Velns skrēja no Lielā Tella un meta viņam acīs smiltis. Meta un meta, kamēr aizmuka no Tella, bet Serves pussalai izveidojās gara smilšu strēmele. Tā radās Serves pussalai zemesrags.

- <http://www.etts.ee/EN/lighthouses/lighthouses-list/saaremaa/935-sorve-tuletorn>
- http://www.saaremaa.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=2953%3Asorve-lighthouse&catid=97%3Atourism&Itemid=254&lang=et

>>>> Serves bāka <<<<

<http://diqqers.lv/joomla/index.php/militrie-objekti/31-krasta-aizsardzbas-baterijas/215-baterija43>

Baterijas komandieris – vecākais leitnants Bartenjevs. Bateriju projektēja un būvēja slavenais krievu fortifikators Ungermans. Baterija kaujas dežūrā stājās 1917.g. aprīlī. Kopumā tika uzbūvētas četras lielgabalu pozīcijas un divi bruņoti kaponieri. Starp Mintu kuģu piestātņi un bateriju tika izbūvēts 4,5 km garš šaursliežu (750 mm) dzelzceļš. Pa līniju kursēja lokomotīve Orenšteins un Koppels - 0-3-0. Lokomotīve izgatavota Vācijā 1914.g., bet 8 tonnas smagās platformas - rūpnīcā Arturs Koppels 1913.g., Sanktpēterburgā. <..>

Lielgabals kopā ar betona konstrukcijām bija iespaidīga izmēra. Stobra garums – 16 m, svars – vairāk nekā 50 t. Visas ierīces kopējais augstums – 6 m, svars – 120 t. Neskatoties uz iespaidīgo izmēru, lieltgabala pielādēšana notika ar rokām. Lādiņš, kas svēra 470 kg, līdz stobram tika pacelts ar rokas vinčas palīdzību, pēc tam ar sešu cilvēku un ierīču palīdzību ievietots stobrā. Lādiņa lidojuma attālums – 28 km, sākuma ātrums 800 m/sec. <..>

>>>> Stebela baterijas paliekas <<<<

[illegible]

Braucot pa R ceļu, kādus 20 km no Sirves raga, Ohesāres ciemā norāde “*Ohessaare Pank*” palīdz atrast šīs 2 līdz 4 m augstās klintis, kuras ir aizsargājams dabas objekts, jo te atsedzas jaunākais silūra horizonts Igaunijā. Kalķakmens plāksnēs saskatāmas dažādas fosilijas – pārakmeņojušos organismu (vēžveidīgo, brahiopodu u.c.) atliekas.

Krastā no plakaniem akmeņiem sakrauti **dīvaini akmeņu krāvumi** – droši vien darbojušies tūristi. Mazliet tālāk, jūras krastā stāv **vējdzirnavas** un **Jemajas baznīca**.

[illegible]

Tālāk ceļš atvērās no piekrastes, jūra atkal redzama pēc kādiem 10 km.

Kaugatumas klintis. Norāde “*Kaugatuma Pank*” liek pievērst uzmanību 100 m garai un līdz 2,5 m augstai klinšu sienai jūras malā. Klintis gan nav sevišķi ainaviskas, taču apstāties un pastaigāt pa tām var.

Starp Lõu līci un Ariste līci.

Pie 36.km norādes jūrā var redzēt “spoku kuģi” – sēklī uzskrējušu liela kuģa vraku pāris kilometru dziļi jūrā. Ir divas versijas par tā izcelsmi – vai nu tas ir grieķu kravas kuģis, ko atjautīgie kuģa īpašnieki uzdzinuši sēklī, lai saņemtu apdrošināšanas naudu, vai arī krievu desantkuģis, kas mēģinājis piebraukt Sirves pussalai, lai izceltu desantu 1944.g. kaujās par Sirvi, taču sekajā jūrā līdz krastam nav ticis. Šis variants ir pretrunā ar Sirves kaujas aprakstiem, no kuriem izriet, ka vācu smagie kreiseri kursējuši gar Sirves pussalas R krastu, ar artilērijas uguni atbalstot savus karavīrus. Sirves pussalas šaurākajā daļā bijušas izveidotas vairākas aizsardzības līnijas, kuras sākumā izmantojuši krievi 1941. g., bet 1944.g.- vācieši. Tranšejas un prettanku aizsprostojumi redzami vēl tagad.

[illegible]

Braucot gar piekrasti, pie Koimlas ceļa krustojumaceļa R pusē atrodas **Riksu ezers**. Kādreiz tas bijis jūras līcis, bet pašreiz līdz jūrai ir vairāk nekā kilometrs.

VĪDUMAE REZERVĀTS (*Viidumäe looduskaitseala*)

Ceļā no Kuresāres uz Kihelkonnu pie Arandi ciema nogriežas pa labi, pēc 5 km pie Viidu atzarojas ceļš pa labi, tur, pēc 2.5 km rezervāta administrācija.

Vīdumē valsts rezervāts izveidots 1957.g. Direkcijas ēkā iekārtots **muzejs** ar rezervātā atrodamo augu herbārijiem un ziņām par Sāmsalas dabas apstākļiem un reljefa īpatnībām. Var sarunāt pavadoni pa rezervātu. Netālu no muzeja 8 stāvus augsts **skatu tornis**. Dabas taka (*Viidumäe õpperada*).

Pirms kādiem 8500 g., kad ap Sāmsalu skalojās Ancilus ezera viļņi, toreizējā salas R krastā – Vīdu ciema apkārtnē izveidojās stāva **abrāzijas kāple**, viena no salas īpatnējākajām reljefa formām. Šodien tā paceļas virs tuvākās apkārtnes par 18 metriem. Tās pakājē izplūst **72 avotu tērcītes**, kuras satek tuvējā purvēlī. Šie faktori veicinājuši īpaša mikroklimata un augšanas apstākļu veidošanos, kas ir par iemeslu šejienes bagātajai un savdabīgajai augu valstij.

[illegible]

MIHKLI LAUKU SĒTAS BRĪVDABAS MUZEJS (Mihkli talumuuseum)

- <http://www.saaremaamuuseum.ee/en/branches/mihkli-farm-museum/> (ee, en, ru, fi)

Atrodas Viki ciemā, 28 km no Kuresāres, 2 km pirms Kihelkonnas. +37245 46613

2016	bērnu (EUR)	stud. (EUR)	pens. (EUR)	pilnā (EUR)
2.-15.maijs: III-VII: 10-18				
16.maijs-31.aug: I-VII: 10-18	1,-	1,-	1,50	1,50
1.sept-15.okt: III-VII: 10-18				

Viki ciems veidojies no 1592.g., kad tur bijusi Viki Simona saimniecība. Mihkli sēta celta 1727.g., kad Pēteris Viki apprecējās un dibināja savu saimniecību. Tā ir tipisks 19.gs. lauku arhitektūras paraugs, ar zināmu etnogrāfisku vērtību. Kā jau tas raksturīgi Igaunijas lauku muzejiem, vairums eksponātu nebija nekur tālu jāvāc, tie bija tepat.

Tagad Mikhli ir tipiska Sāmsalas rietumu daļas saimniecība, kurā vairums ēku izvietotas puslokā ap pagalmu, tā centrā ir iežogota koku grupa. Ap ēkām aug ceriņi, kuru zarus ziemā esot apgriezuši un devuši lopiem (siena trūkuma dēļ). Pašas ēkas celtas no tēstiem baļķiem, ar niedru vai salmu jumtiem. Kompleksā ietilpst: dzīvojamā māja, ratnīca, rija, pirts, vecā klēts, jaunā klēts, smēde (vasaras virtuve) un kūts.

shēma: <http://www.saaremaamuuseum.ee/en/branches/mihkli-farm-museum/>

Mihkli Talumuuseumi hoonete paiknemine: 1) elumaja, 2) ra-
tastemaja, 3) rehemaja, 4) saun, 5) «vana hoone» (ait), 6) «uu-
hoone» (ait), 7) senikoda-paargu, 8) laut.

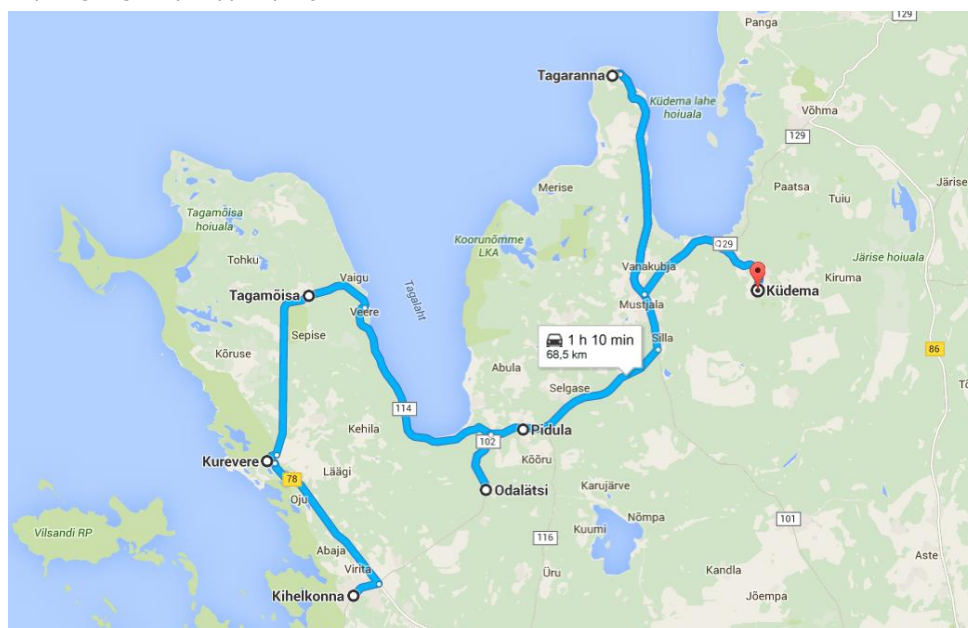
>>>>>>>>>>>>>>>>>>> Mihkli lauku sētas brīvdabas muzejs <<<<<<<<<<<<<<<<<<<

KIHELKONNA (*Kihelkonna*)

Viens no vecākajiem ciemiem Sāmsala R daļā, jādūmā, ka arī **baznīca** (13.gs. b.) ir no vecākajām uz salas. Tāpat kā citas salas baznīcas, arī kalpojusi kā nocietinājumu būve. 60 m augstais **zvanu tornis** piebūvēts 1899.g. Netālu no baznīcas ir neliels **zvanu tornītis**, (1638), kas, iespējams, sākotnēji bijis pat ne zvanu tornis, bet bāka. Ir **pieminekļi brīvības cīnītājiem**. Vēl skatāmi **Kihelkonas pilskalns** un **Loonas muiža** (14.gs.).

[illegible]

<https://goo.gl/maps/BppdAqcREj82>

VILSANDI NACIONĀLAIS PARKS (*Vilsandi rahvuspark*)

➤ <http://www.keskkonnaamet.ee/vilsandi> (ee, en, ru, fi, de)

Nacionālā parka apmeklētāju centrs atrodas **Loona muižas kompleksā**, kur var aplūkot dažādas fosilijas un pastāvīgo izstādi par parku, kā arī noskatīties filmas par jūru un vietējo dabu. Vasarā katru dienu tiek organizēti pārgājieni.

1909.g. rudenī Rīgas dabas pētīšanas biedrība pēc prof. K.Kupfera un taksidermista F.Šolla ieteikuma Kihelkonnā izveidoja **bioloģiskās pētniecības staciju**, un 1910.g. 14.augustā norentēja *Vaika saared* saliņas Vilsandi rietumu piekrasti un pasludināja tās par **ornitoloģisku liegumu**. Tajā gadā Vaikas putnu liegumā apgredzenoja 124 putnus, pirmo reizi Krievijas impērijas teritorijā. Stacija darbojās līdz Pirmajam pasaules karam, tad 1921.g. to atjaunoja Tartu universitāte.

Vilsandi valsts rezervātu izveidoja 1971.g., paplašinot aizsargājamās teritorijas robežas, iekļaujot tajā līdz **102 salas un sēkļus**. Rezervāts kalpoja floras un faunas, īpaši putnu aizsardzībai.

1993.g. rezervātam pievienoja vēl 160 ha **Harilaida pussalas** un visu kopā (16 657 ha) pasludināja par **Vilsandi nacionālo parku**.

Tā kā rezervāts atrodas neotektoniskā zemes garozas pacelšanās zonā (25-30 cm gadsimtā), tad saliņu kļūst vairāk, tās saplūst, veidojot lielākas salas utt.

Lielākā no rezervāta salām ir 6,3 km garā **Vilsandi**, kas no jūras sākusī iznirt pirms ~2000 gadiem, bet pašreizējais izmērus ieguvusi pirms 200 gadiem, saplūstot 2 mazākām salām.

No paleontoloģiskā viedokļa interesants ir salās sastopamais **kalķakmens** – tā saucamais bioherms, kas veidojies silūra periodā (pirms 400 mlj. gadu), no sīkbūtnu, sūkļu, koraļļu kalķa skeletiem.

Šeit atrodas vienas no lielākajām **pelēko roņu** un **ūdenspūtnu** kolonijām Igaunijā. Vilsandi ir bagātīga jūraspūtnu fauna – te ir sastopama lielā pūkpīle, baltvaigu zoss, jūras ērglis un akmeņtārtiņš. Šeit ziemo arī reti sastopamā Stelleras pūkpīle.

Kadiķu klātajās kultūrainavās un mežos aug daudz retu augu – vairāk nekā 30 orhideju sugu, kā arī endēmiskas *Rhinanthus osiliensis* un efejas sugas, kas nav sastopamas tālāk uz ziemeļiem.

Tiem, kas nebaidās no garākām pastaigām, patiks mazās **smilšu kāpas** Harilaida pussalā. Šādas kāpas ar mainīgu formu nav atrodamas nekur citur Igaunijā. **Kīpsāres bāka**, kas kādreiz atradās pussalas vidū, pirms daudziem gadiem bija redzama tās austrumu krastā, bet tagad atrodas jūrā netālu no rietumu krasta.

>>>>>>>>>>>>>>>>>>> Vilsandi nacionālais parks <<<<<<<<<<<<<<<<<<<

5 km uz ZR no Kihelkonnas atrodas Kureveres ciems. 150 m uz R no Tagalas ceļa kadiķiem aizaugušas noras malā skatāmi 7 akmeņi ar iekaltām bedrītēm – 1.g.t. p.m.ē. kulta vieta. Uz lielākā 62 bedrītes, lielākās diametrs 13,5 cm, tā ir 6 cm dziļa. Seklākās savukārt grūti pat saskatīt, jo akmens noaudzis kērpjiem.

[illegible]

Tās austrumu piekrastē ir jauki stāvkrausti. Lai tos apskatītu, jādodas cauri pamestai armijas bāzei, skats kā uz topošām pilsdrupām. Aiz šīs bāzes ZR jūrā iestiepjas Sūriku rags, kas beidzas ar stāvu klinšu sienu. Pēc Pangas tās ir otras varenākās Sāmsalā. Ainaviska ir Tagameizas pussalas A piekraste, sevišķi pie Vēres, kur ir ap 15 m augsta abrāzijas krauja ar plašu skatu uz Tagalahta līci.

Interesanti skati ir arī **Undvas zemesragā** un **Harilaida pussalā**.

[illegible]

Braucot no Kihelkonnas uz ZA (uz Pidulu), pēc ~7 km, pašā celmalā.

Odaletsi nosaukums ir cēlies no tā, ka velns esot tur cīnījies ar Tellu un velna šķēps saplīsis. Tad viņš esot teicis: «Oda lāts!» (šķēps aizgāja), un no tā arī cēlies Odaletsi nosaukums. Tie avoti, kas tur ir, ir velna pēdas. Kur viņš kāpis, tur palikuši avoti.

Ja ar avota ūdeni mazgā seju un rokas, pat dzer, tad cilvēks paliek mūžīgi jauns.

Zinātnieki domā, ka salas vidienē esošais Karujerva ezers ir arī ūdenssijējs, jo tajā satek daži strautiņi, bet virszemes noteces nav. Iespējams, ka ezeram ir pazemes notece un ūdeni iznāk virspusē Odalatsi avotu veidā. Acīmredzot šeit,

tāpat kā lielā daļā Igaunijas, kur tuvu zemes virsai atrodas silūra un ordovika kalkakmeni un dolomīti, novērojamas aktīvas *karsta* parādības.

Karsts ir ģeoloģisks termins, kas apzīmē procesu, kurā iežu šķīšanas rezultātā izveidojas pazemes tukšumi, pazemes upes, ezeri un arī iegruvumi. Igaunijas ziemeļos karsts ir ļoti izplatīta parādība, jo ordovika un silūra kaļķakmeņus (šeit, Sāmsalā ir sastopami vidējā un augšējā silūra horizonti) sedz tikai ļoti plāna kvartāra nogulumu kārtā, un nokrišņi var nekavēti iesūkties dziļumā un izskaloņt šķīstošos iežus. Senākās liecības par Igaunijas karstu ir Indriķa hronikā minētās alas, kurās “Harjuieši” – t.i. Tallinas apkārtnes iedzīvotāji sabēguši briesmu gadījumā.

[illegible]

Lielā Tella akmens – no krustojuma jāiet ~700 m pa mežu.

Uz DA no Pidulas atrodas **Karujerva ezers** (*Karu* – lācis), kura ZA piekraste ir patīkami smilšaina un ar priežu mežiņu riņķī. Te ir kempings, ēstuve, ūdens velosipēdu noma.

PIDULA

Atpūtas komplekss 'Pidulas foreles' (*Pidula forell*)

➤ <http://saarepuhkus.ee/> (ee, en) Kallaste küla, Kihelkonna vald, Saare maakond
+372 5662 7637, +372 680 6235, info@saarepuhkus.ee

Atradas pie Kihelkonna-Orisāres ceļa, Pidulas upes kreisajā krastā netālu no Pidulas vecajām dzirnavām.

[http://saarepuhkus.ee/en/gallery/#prettyPhoto\[ql562b13c600b4e\]/0/](http://saarepuhkus.ee/en/gallery/#prettyPhoto[ql562b13c600b4e]/0/)

No lašu dīkiem tūristiem ir iespējas pašiem ar makšķerēm izvilkt lašus. Saimnieki piedāvā tos uzreiz notīrīt un uzcept uz grila.

Iespējas spēlēt paintbolu, tenisu vai voleibolu, braukt ar kanoe laivām.

Informācija par objektu pievienota 24.10.2015.

>>>> Atpūtas komplekss 'Pidulas foreles' <<<<

>>>> Pidulas pilskalns <<<<

- Tiek minēts, ka muiža celta 18.gs., bet piebūves – 19.gs. sākumā.

Vienā no istabām ir saglabājusies daļa no senā sienas gleznojuma.

Vērtīgs papildinājums muižai ir mūsdienīgais baroka stila **parks**.

>>>> Pidulas muiža <<<<

[illegible]

